

Саме до них і адаптується особистість, під їх впливом змінюються або трансформуються такі психічні утворення, як світогляд, риси характеру і звички.

Таким чином, оскільки в цілому педагогічна професія, як й будь-яка інша творча професія, характеризується ненормованим процесом професійного мислення, цілодобовою емоційною напругою при генеруванні ідей, адаптації до диференціальних та індивідуальних особливостей учнів, психологічна фасилітація приходить на допомогу, полегшуючи фізичне і психічне навантаження, мінімізуючи часові витрати, дозволяючи використати звільнені ресурси задля соматичного і психічного здоров'я та гармонізації родинного життя. Один з більш найбагатіших видів професійної діяльності людини – вчительська, викладацька діяльність – апріорі неможливий без знання і практичного застосування її суб'єктом досягнень найважливішої з гуманітарних наук – психології. Лише докладне знання аудиторії, її диференціальних особливостей, індивідуальних особливостей кожного з учнів може дати вагомий приріст знань, навичок і умінь, вплив на якості особистості дитини чи юнака, його світогляд і життєві позиції.

У подальшому уявляємо корисним для удосконалення фасилітації навчання її диференціювання за особливостями різних вікових категорій, за видами та рівнями навчальних закладів, спеціальностей та спеціалізацій, в тому числі культуролого-мистецького напрямку, а також за специфічними регіональними умовами організації освітнього процесу.

Література

1. Злобіна О. Г., Тихонович В. О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. Київ : Наукова думка, 1995. 288 с.
2. Столяренко О. Г. Психологія особистості. Київ: ЦУЛ, 2019. 280 с.
3. Савчин М. Педагогічна психологія. Дрогобич, 1998. 327 с.
4. Канаєць Р. Психологія особистості. Київ: Алерта, 2021. 134 с.
5. Варій М. Й. Психологія особистості. Київ: ЦУЛ, 2020. 592 с.
6. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Марченко В. М. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики / За заг. ред. М. С. Корольчука. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2007. 320 с.
7. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: Підручник. Київ : Либідь, 2002. 264 с.

References

1. Zlobina O. G., Tikhonovych V. O. Osobystist' sehodnya: adaptatsiya do suspil'noyi nestabil'nosti. [Personality today: adaptation to social instability]. Kyiv : Scientific opinion, 1995. 288 p.
2. Stolyarenko O. G. Psykholohiya osobystosti. [Personality Psychology]. Kyiv: TsUL, 2019. 280 p.
3. Savchin M. Pedahohichna psykholohiya. [Pedagogical psychology]. Drohobych, 1998. 327 p.
4. Kanavets Ruslan. Psykholohiya osobystosti. [Personality psychology]. Kyiv: Alerta, 2021. 134 p.
5. Vary M. Y. Psykholohiya osobystosti. [Personality Psychology]. Kyiv: TsUL, 2020. 592 p.
6. Korolchuk M. S., Kraynyuk V. M., Marchenko V. M. Psykholohiya: skhemy, oporni konspekty, metodyky. [Psychology: schemes, reference abstracts, methods] / In general ed. M. S. Korolchuk. Kyiv: Elga, Nika Center, 2007. 320 p.
7. Trofimov Yu. L. Inzhenerna psykholohiya: Pidruchnyk. [Engineering psychology: Textbook]. Kyiv : Lybid, 2002. 264 p.

УДК 364-786-056.83:159.98

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-113-119>

ВОЛОДИМИР ШАХОВ

<https://orcid.org/0000-0003-1535-2802>

shahovu2016@gmail.com

доктор педагогічних наук, професор,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ВЛАДИСЛАВ ШАХОВ

<https://orcid.org/0000-0002-1069-929>

vshahov75@gmail.com

магістр психології,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ДИНАМІКА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті з'ясовуються особливості становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів в процесі професійної підготовки студентів у ЗВО. На підставі виконаних емпіричних досліджень з'ясована динаміка розвитку самоідентифікації, самооцінки та настанови на професію як структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх психологів під час навчання у ЗВО. Висвітлюється проблема професійної ідентичності та самосвідомості і труднощів, що постають на шляху становлення та професійного розвитку особистості майбутнього психолога.

Ключові слова: самосвідомість, професійна самосвідомість, структура професійної самосвідомості, професійна ідентичність, самоідентифікація, самооцінка, настанова на професію.

VOLODYMYR SHAKHOV

Doctor of Pedagogical Sciences, professor
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozhskego str. 32, Vinnytsia

VLADYSLAV SHAKHOV

Master of Psychology
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozhskego str. 32, Vinnytsia

DYNAMICS OF THE PROFESSIONAL SELF-AWARENESS OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST IN THE PROCESS OF STUDYING AT AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article elucidates the peculiarities of the formation of professional self-awareness of future psychologists in the process of professional training of students in higher education institutions. On the basis of the conducted empirical research, the dynamics of the development of self-identification, self-evaluation, and guidance on the profession as structural components of the professional self-awareness of future psychologists during their studies at higher education institutions have been clarified. The problem of professional identity and self-awareness and the difficulties that arise on the path of formation and professional development of the personality of the future psychologist are highlighted.

At the time of graduation from the higher education institution, professional self-awareness is not fully formed, its formation continues even at later stages of professionalization. However, the period of professional training is decisive in terms of the formation of professional self-awareness, since it is during this period that cardinal changes occur in the motivational and value sphere of the individual, values, guidelines and all components of self-awareness, adequate to the nature and content of professional activity, are formed.

For the formation of self-awareness of a specialist, special psychological and pedagogical conditions are necessary, which help to anticipate the current state. The basic condition for the formation of professional self-awareness is the systematically organized and purposeful involvement of students in practical activities related to solving professional problems.

Key words: *self-awareness, professional self-awareness, structure of professional self-awareness, professional identity, self-identification, self-assessment, guidance on the profession.*

Проблема професійного становлення людини, її кар'єри завжди знаходилася в центрі уваги багатьох наук через свою значущість не тільки для кожної конкретної людини, але й суспільства загалом. Вхідження у професію є своєрідним вроданням у «суперроль», що багато в чому визначає стиль і спосіб життя людини. Від того, наскільки за допомогою професійної діяльності насичуються потреби людини в самоактуалізації та творчості, у розвитку та вдосконалення, залежить загальна задоволеність буттям.

В умовах динамічної зміни соціально-економічних засад життя суспільства особливої актуальності набуває якість підготовки фахівців у ЗВО. Диверсифікація форм та напрямів психологічної освіти особливо гостро ставить питання про всебічне дослідження професійної самосвідомості студентів-психологів. Незважаючи на значний в останні роки інтерес до цієї проблеми [1; 2; 3; 5], феномен професійної самосвідомості залишається до кінця нерозкритим.

Початковий етап професіоналізації дослідники розглядають як ключовий, що часто визначає весь хід подальшого життя людини. Важливою складовою цього етапу є період навчання у ЗВО, де майбутній фахівець отримує необхідні знання та вміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє вихідне уявлення про ту діяльність, якій він вирішив присвятити себе, обираючи цей навчальний заклад.

Період студентства, зазвичай є зовсім не простим – як у плані «чесної» студентської праці, так і в особистісному плані. Саме на рубежі пізньої юності та ранньої дорослості молода людина має вирішити питання пріоритетності своїх життєвих цінностей, накреслити найближчі та перспективні цілі, «спробувати», «перевірити» себе у різних ситуаціях.

Період професійної підготовки, вхідження у професійну діяльність є одним з важливих етапів формування особистості та характеризується не тільки активним оволодінням професійними законами, вміннями, навичками, а й суттєвими змінами у сфері самосвідомості. У професійній діяльності, одним із найважливіших пов'язаних з ним аспектів, що визначають її успішність та плідність, виступає професійна самосвідомість фахівця. Професійна самосвідомість, будучи одним з компонентів самосвідомості, включає усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності, своєї відповідності вимогам професії, професійне самопізнання, самооцінювання та самовиховання, що, власне, відображається у професійній Я-концепції, яка є сукупністю уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності [5].

Професійна самосвідомість безпосередньо пов'язана з усвідомленням себе в професійній діяльності, тобто зміст професійної самосвідомості стосується як професійної діяльності так і себе як суб'єкта цієї діяльності.

Якщо самосвідомість формується у життєдіяльності та у спілкуванні з оточуючими людьми, і є результатом пізнання себе, своїх дій, почуттів, мотивів, думок тощо, то професійна самосвідомість - це проєкція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність [5].

Професійна самосвідомість – це інтегральна характеристика особистості, яка об'єднує усе різноманіття уявлень про себе як про фахівця. Розвиток професійної самосвідомості - новий рівень розвитку самосвідомості, ще одна сходинка, що передбачає не тільки засвоєння нового блоку інформації, а й вихід на розвиток структур пізнання та формування детермінованої цим новим рівнем структур пізнання картини світу.

Структура професійної самосвідомості являє собою поєднання трьох підструктур: когнітивної, афективної та поведінкової. Змістовні характеристики кожної підструктури (Я-розуміння, Я-відносини та Я-поведінка) необхідно розглядати в контексті предметної діяльності. Когнітивна підструктура професійної самосвідомості включає усвідомлення себе в системі діяльності та в системі особистісного розвитку. Компоненти самосвідомості знаходяться в органічній єдності та створюють цілісний образ «Я». Усвідомлення та адекватна оцінка свого «Я» забезпечує стійкість та стабільність функціонування людини як суб'єкта діяльності, конструктивність та дієвість професійної самосвідомості [1].

В.В. Шахов [2] під час розгляду професійної самосвідомості виходить із трьох його складових: мотиваційно-потребової сфери, самооцінки та професійно значущих якостей. Освітня компонента професійної самосвідомості є ядром професійного особистісного зростання фахівця. По закінченню навчання професійна самосвідомість є ідеальною моделлю ставлення людини до професії

Вітчизняні психологи розглядають структуру професійної самосвідомості як складне динамічне утворення, що включає компоненти усвідомлення: професійних та моральних норм поведінки, себе як суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення та оцінку професійно важливих якостей, соціальних та трудових відносин, власного розвитку в часовому проміжку [3; 5].

Становлення професійної самосвідомості молодого фахівця у період його адаптації до професійної діяльності - це процес, в основі якого лежить зняття протиріччя в системі «людина – професія». Змістом цього процесу є вирішення ситуації труднощів з високим рівнем невизначеності у професійній діяльності за рахунок рефлексивних процесів, які забезпечують актуалізацію структур «Я» під час входження у ситуацію утруднення; вичерпання актуалізованих стереотипів досвіду у шаблонах дій та ситуацій утруднення; дискредитацію стереотипів, шаблонів у контексті виявлених суб'єктом протиріч із подальшою їх практичною реалізацією.

Результатом цього процесу виступають новоутворення:

- у когнітивній сфері професійної самосвідомості – усвідомлення фахівцем ціннісних орієнтацій у рамках професії, мотивів та цілей, предметів, способів, засобів, знань, умінь, навичок щодо досягнення цілей професійної діяльності, входження до роліової структури професійної групи, становлення методів професійної реалізації;

- в афективній сфері – зміна самоствавлення до себе як представника даної професійної групи;

- у поведінковій – задоволеність собою та своєю професійною діяльністю [2].

Професійна самосвідомість є динамічним утворенням, вона проявляється та формується у практичній діяльності. Тому кожен компонент необхідно розглядати з точки зору динамічності (протікання та розгортання процесу) та результативності (прояв та наявність певного продукту).

У когнітивному слід розрізняти: процес самопізнання та результат – систему знання себе, індукованих в «образ Я», знання про себе як фахівця і як особистості.

Емоційно-оцінний характеризується сукупністю таких видів відносин, як ставлення себе як до фахівця і як особистості, ставлення до професії.

Регулятивний характеризується ступенем готовності до професійних дій у щодо об'єкта професійної діяльності.

Моделюючи процес формування професійної самосвідомості Н. Шевченко [5] звертає увагу на наявність різних фаз формування, розвитку та стану професійної самосвідомості. Як показує практика, з позначених різних фаз формування та розвитку професійної самосвідомості, початкова фаза має найважливіше значення. З моменту встановлення відносини «людина – конкретна професія» на емоційно-ціннісному рівні розпочинається процес становлення професійної самосвідомості.

У період професійної освіти формуються операційний, мотиваційний, смисловий компоненти професійної діяльності. У протиріччя з ними набувають емоційної насиченості образ професії та вимоги до професії, які нормативно обмежують особу [1]. Після закінчення навчання професійна самосвідомість є ідеальною моделлю ставлення людини до професії.

Становлення особистості фахівця – складний та багатоступеневий процес, у якому можна виокремити такі стадії:

1 стадія – виникнення та формування професійних намірів під впливом загального розвитку, первісне орієнтування та залучення до різних видам праці загальноосвітній школі. На цьому етапі здійснюється соціально та психологічно обґрунтований вибір професії.

2 стадія – власне професійне навчання, тобто етап цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності. В цей період відбувається активне формування адекватних професійній діяльності мотивів.

3 стадія – процес входження у професію. Вона характеризується активним оволодінням професією та знаходженням свого особливого місця в системі виробничого колективу.

4 стадія - це повна реалізація особистості в самостійній професійній діяльності.

Зрозуміло, що на момент закінчення навчання у ЗВО професійна самосвідомість не є повністю сформованою, її формування продовжується і на пізніших стадіях професіоналізації. Однак період професійного навчання є вирішальним у плані формування професійної самосвідомості, оскільки саме в цей період відбуваються кардинальні зміни в мотиваційно-ціннісній сфері особистості, формуються цінності, настанови та всі компоненти самосвідомості, адекватні характерові та змісту професійної діяльності.

Для формування самосвідомості фахівця необхідні спеціальні психолого-педагогічні умови, які допомагають випереджати наявний наразі стан. Базовою умовою формування професійної самосвідомості виступає системно організована та цілеспрямована включеність студентів у практичну діяльність, що пов'язана з вирішенням професійних задач.

Метою нашої статті є опис та аналіз динаміки розвитку структурних компонентів професійної самосвідомості психолога під час навчання у ЗВО.

У дослідженні взяли участь 121 студент спеціальності «психологія» 1-го, 2-го, 3-го та 4-го курсів Інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Як методичний інструментарій дослідження використовувалися: опитувальник термінальних цінностей М. Рокіча, Колірний тест відносин М. Люшера для вивчення емоційного компонента самосвідомості, методика «Хто я» М. Куна та Т. Мак-Партланда для вивчення когнітивної складової професійної самосвідомості, методика Дембо-Рубінштейна для вивчення професійної самооцінки студентів-психологів.

Було виявлено динаміку ціннісних орієнтацій: для студентів 1-го, 2-го та 3-го курсів пріоритетними є цінності навчання та освіти, для студентів 4-го курсу на перше місце виступають цінності сфери професійного життя, на другому місці – цінності навчання та освіти. Можна стверджувати, що цінності у сфері професійного життя до 4-го курсу набувають найбільш вагомої позиції ($p \leq 0.5$).

У сфері настанови на професію спостерігалася наступна динаміка: 79.4% студентів 1 курсу хочуть у майбутньому працювати психологом, на 3 курсі відсоток бажаючих працювати психологом знижується до 32.3%, а до 4 курсу він досягає всього 16.1%. У зв'язку з цим великий інтерес становить вивчення сфер передбачуваної практичної діяльності психологів. В результаті опитування виявили пріоритетні сфери майбутньої діяльності респондентів: 1 курс – психолог у сфері освіти – 28.1%, викладач психології – 17.2%, медичний психолог – 17.2%, бізнес-психолог – 15.6%; 3 курс – юридична психологія – 23.7%; бізнес-психолог – 22.0%; медичний психолог – 15.2%; 4 курс – психолог у сфері освіти – 18,4%, юридична психологія – 18,4%, психологія сімейних відносин – 15,8%, викладач психології – 15,8%. Необхідно відзначити певну стабільність у виборі майбутньої професійної спрямованості практичної діяльності у сфері освіти. Дане явище пов'язане із затребуваністю практичних психологів у освітній сфері. Значні переваги у виборі професійної реалізації у сфері бізнесу. Спостерігається зростання від 1-го до 4-го курсу домагань майбутнього професійного самовизначення у сфері психології сімейних відносин ($p \leq 0.5$).

Для нашого дослідження найбільший інтерес був фактом ідентифікації студентами себе у професійній сфері. Аналіз динаміки професійної самоідентифікації вказує на негативну динаміку ідентифікації студентів себе як майбутнього психолога (1 курс – 46%, 3 курс – 39%, 3 курс – 35%) та позитивну динаміку – як психолога (1 курс – 10%, 3 курс – 19%, 3 курс – 51%).

Результати дослідження показують у першокурсників виражену професійну ідентифікацію, прийняття професії та професійної ролі. Об'єктами професійної ідентифікації для першокурсника є професіонали, які зробили кар'єру, що мають вплив у професійній сфері та мають певний набір якостей (розумний, відкритий іншим, чуйний, уважний, з сильним характером та глибокими знаннями). Але при цьому 55,6% першокурсників наголошують на реальній відсутності об'єктів ідентифікації. Закінчуючи речення «У професійній сфері я дуже хотів би бути схожим», «Авторитетний психолог» та інші, вони давали такі відповіді: «ні на кого», «не знаю», «немає ідеалу».

Ситуація з високим балом професійної ідентичності та відсутністю реального об'єкта ідентифікації свідчить, що першокурсник усвідомлює професію через абстрактні ідеальні конструкти та соціальні стереотипи. Отже, при отриманні більш об'єктивної інформації про особливості професійної діяльності, про професійну роль та вимоги з боку професії самосвідомість

студента може вступити в суперечність. Виходить, що, з одного боку, студент високо оцінює свої професійні здібності, а з іншого боку, він лише починає свій професійний розвиток і тому недостатньо об'єктивно розуміє особливості професії та професійні вимоги. Звідси впливає неадекватність його самооцінки. Коли це стає очевидним для самого студента, можна говорити про виникнення стану кризи професійної ідентичності. Такий стан проявляється у професійній ідентичності студентів другого та частково третього курсів.

Емоційне ставлення першокурсників до професії переважно високо позитивне. Зокрема 82% першокурсників відзначають однозначно позитивне ставлення до психології і жоден не виявив амбівалентного (суперечливого) відношення. У перший період професійного навчання студенти не мають дискомфорту. Більшість студентів всієї вибірки характеризують перший курс як нейтральний, який не викликає негативних емоцій та почуття незадоволення.

На другому курсі у студентів формується більш поглиблене уявлення про професію. Але це можна визначити як кількісне, а не якісне зростання. На цей момент образ професійної діяльності включає безліч різноманітних ознак, але суттєві ознаки тут не відокремлюються ще повною мірою. Хоча рух у цьому напрямку відбувається, і це видно з прикладу зміни у системі критеріїв професіоналізму. У цей період спостерігається стрибок у диференціації та мірі усвідомленості критеріїв професіоналізму. Ступінь усвідомленості критеріїв у студентів 2-го курсу має середній бал 9,5, що у півтора рази більше, ніж у 1-го курсу. Але все ж таки якісно та кількісно критеріальна система істотно не змінюється. У студентів 2-го курсу ми бачимо практично такий самий набір абстрактних критеріїв, як і у студентів 1-го курсу. Тільки визначаючи критерії професіоналізму, студенти тепер використовують психологічні терміни (наприклад, емпатія, інтелект, комунікативні навички). У професійному образі себе для студентів 2-го курсу на перший план виступають такі характеристики, які проявляються в їхній основній діяльності (навчально-професійній). Оскільки працездатність та акуратність визначає ефективність у навчальному процесі, то в цей період навчання дані якості починають домінувати у структурі оцінки себе як фахівця та в образі ідеального психолога.

Істотні зрушення спостерігаються у професійній самооцінці другокурсників. По-перше, на 2-му курсі спостерігаємо зниження емоційного схвалення себе як фахівця. По-друге, відбувається зниження привабливості образу ідеального психолога. Загалом це виявляється у найнижчій професійній самооцінці другокурсників серед усієї вибірки.

Зниження узагальненої професійної самооцінки студентів на 2-му курсі збігається зі зниженням самооцінки таких компонентів професіоналізму, як «професійні практичні навички та вміння» та «професійні здібності та задатки». Це, можливо, пов'язано з тим, що вони мають велику вагу при виробленні підсумкової узагальненої професійної самооцінки студентів. На 2-му курсі середні показники професійної самооцінки розташувалися наступним чином: на першому місці оцінка професійних здібностей та задатків (62,13), далі оцінка професіоналізму в цілому (47,3) та професійних навичок та умінь (46, 7), а оцінка своїх теоретичних знань є значно нижчою (42,7).

Виникає ситуація протиріччя у професійній самосвідомості студентів 2-го курсу. З одного боку, для них характерне нове розуміння вимог професії, нове уявлення про ідеального психолога і, у зв'язку з цим, низька професійна самооцінка, а з іншого – зберігається високий рівень професійних домагань і сильне бажання до професійного зростання.

Причинами кризового стану у професійній самосвідомості, на наш погляд, є:

- 1) завищення загальної та професійної самооцінки після вдалого вступу до ЗВО;
- 2) підвищення ступеня поінформованості про професію після першого року навчання;
- 3) стан все ще низької адаптованості до навчального процесу;
- 4) усвідомлення того, що професійний шлях тільки-но починається і є ще можливість переграти, змінити свій професійний вибір.

Наслідком даної кризи професійної самосвідомості є падіння віри у себе як психолога, зміна емоційного ставлення до професійної діяльності та професійного навчання, зниження показника професійної ідентичності.

Уявлення про професію у студентів третього курсу продовжує поглиблюватися, уточнюватися та диференціюватися. В образі професії з'являються такі ознаки, що характеризують операційно-технічну сторону діяльності психолога.

У системі критеріїв професіоналізму у третьокурсників ми спостерігаємо зміни, порівняно зі студентами 2-го курсу. Істотно зростає ступінь усвідомленості критеріїв. Якщо у студентів 2-го курсу середній бал за інтерв'ю 9,5, то у студентів 3-го курсу – 13,1 бала. Збільшується і рівень науковості критеріїв (наприклад, з'являються такі поняття, як «рефлексія», «задоволеність працею» тощо). Змінилося становище і із застосуванням даних критеріїв у професійній підготовці. 89 % студентів 3-го курсу дали позитивну відповідь на запитання «Чи впливає усвідомлення виділених Вами критеріїв на Вашу навчально-професійну діяльність та поведінку?»

Для студентів 3-го курсу характерною є неузгодженість в уявленнях про себе як психолога і про ідеального психолога. В оцінці себе вони відзначають, перш за все, якості «внутрішнього контролю»

(871), доброзичливість (801), комунікабельність (735), терплячість (738), емпатія (653). В еталоні ідеального психолога на перший план виступають такі чинники, як «компетентність»; «працездатність», «спостережливість». При цьому важливо зафіксувати такий момент: вперше в образі ідеального психолога починає домінувати фактор «компетентність» (у студентів 1 та 2 курсів він мав в ієрархії факторів ранг значно нижчий).

Порівняно зі студентами 2-го курсу, трьохкурсники дають вищу оцінку свого рівня професіоналізму. Але все ж таки за деякими шкалами професійної самооцінки зберігається тенденція до заниження самооцінки, а підвищення інтегральної професійної самооцінки відбувається за рахунок високої оцінки своїх задатків. Так, професійні здібності та задатки вони оцінили в середньому на 68,43%, а самооцінки за трьома іншими професійними шкалами (методика Дембо-Рубінштейн) дещо нижчі. Загалом, на думку студентів 3-го курсу, вони пройшли вже половину шляху свого професійного розвитку та мають 50% професійної компетентності.

У професійному образі у студентів 4-го курсу спостерігаються суттєві особливості. Для них характерним є нове розуміння своїх комунікативних здібностей у співвідношенні з професією. Тобто товариськість, доброзичливе ставлення до оточуючих розглядається не як відокремлена особистісна якість (що ми бачимо у студентів 1-го курсу), а у взаємозв'язку з практичною діяльністю (якості комунікабельності та компетентності становлять один фактор).

У той же час суттєвий збіг перших факторів у професійному образі себе та образі ідеалу говорить про високу професійну самооцінку студентів 4-го курсу.

За результатами методик на діагностику професійної самооцінки ми бачимо, що студенти 4-го курсу загалом оцінюють свої професійні можливості високо, але реальні професійні досягнення низько. У порівнянні з іншими курсами, тут спостерігаємо найвищий показник рівня професійної самооцінки. Причому ієрархія професійної самооцінки така: збігаються самооцінки професійних здібностей та задатків та теоретичної підготовки (69,1). Нижче проявляється показник загального професіоналізму (63,75), що є наслідком низької оцінки професійних навичок та умінь (60,85).

Але висока професійна самооцінка студентів 4-го курсу поєднується із низьким показником професійної самореалізації. Тобто, четвертокурсники усвідомлюють, що реально мають набагато менший професійний рівень, ніж могли б. Ця ситуація у професійній самосвідомості для багатьох студентів 4-го курсу переростає у стан зниження навчальної активності та прагнення до професійного розвитку. На наш погляд, це є наслідком більш реалістичної оцінки свого потенціалу і глибшого розуміння складності професійної діяльності психолога-практика. Такий висновок підтверджується підвищенням реалістичності рівня професійних домагань.

Для студентів 4-го курсу характерні найвищі показники професійної ідентичності. Тут ми можемо спостерігати найбільш сприятливу ситуацію, порівняно з іншими стадіями професійного навчання. Такий стан спричиняється:

- 1) більш високим рівнем інформованості студентів про професію;
- 2) станом високої адаптованості до навчального процесу;
- 3) усвідомленням того, що шлях професійного навчання йде до завершення, а отже, це спричиняє до більшого схвалення професії. Вже пізно сумніватися, «чи я сам професію вибрав». Тепер свідомість шукає підтвердження правильності професійного вибору (і знаходить ці аргументи);
- 4) більш глибоко усвідомлюються та позитивно оцінюються професійні можливості (знання, вміння, навички) та ресурси;
- 5) усвідомлюється та приймається соціальний статус представника певної професійної групи;
- 6) ще є час для вибору місця роботи після вишу і немає «тягаря» проблем, пов'язаних із вирішенням питання про найближче професійне майбутнє.

Таким чином, у процесі навчання у ЗВО ідентифікація студентів себе як людини, яка належить до професійної групи психологів, зазнає значних змін. Дедалі більше досліджуваних визначало себе як психолога, ідентифікувало себе з професією психолога. Отже, у процесі навчання у виші відбувається розвиток усвідомлення себе студентом як фахівця.

За результатами якісного аналізу, проведеного за допомогою розрахунку t-критерія Стюдента і f-критерія Фішера, можна судити про те, що розвиток усіх досліджуваних компонентів професійної самосвідомості є інтенсивним ($p \leq 0.5$). При цьому найбільш гнучкими і схильними до змін виявляються такі змістовні компоненти професійної самосвідомості, як самоідентифікація, самооцінка і настанова на професію.

Таким чином, отримані результати дозволили виявити динаміку самоідентифікації, самооцінки та настанови на професію як структурних компонентів професійної самосвідомості психолога під час навчання у ЗВО. Ми вважаємо, що зміст професійної самосвідомості не вичерпується вивченими нами характеристиками (ціннісними орієнтаціями, настановою на професію, професійною самосвідомістю, самооцінкою себе як фахівця та професійною самоідентифікацією), проте ці характеристики, на нашу думку, є ключовими для розуміння процесу формування особистості фахівця.

Література

1. Галузяк В.М., Добровольська К.В. Розвиток професійної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів: монографія. Вінниця: «Нілан», 2015. 256 с
2. Шахов В.І., Шахов В.В. Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів як умова формування їх готовності до професійної діяльності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 55. Вінниця: «Нілан», 2018. С.141-147.
3. Шахов В. І., Шахов В. В. Професійна ідентичність психолога як складова його професійної самосвідомості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 53. Вінниця: «Нілан», 2018. С.238-244.
4. Шахов В. В. Особливості становлення професійної самосвідомості в студентському віці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 51. Вінниця: «Нілан», 2017. С.134–139.
5. Шевченко Н. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 296 с.

References

1. Haluziak V.M., Dobrovolska K.V. Rozvytok profesiinoi samosvidomosti studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia. [Development of professional self-awareness of students of higher educational institutions: monograph]. Vinnytsia: «Nilan», 2015. 256 s
2. Shakhov V.I., Shakhov V.V. Rozvytok profesiinoi samosvidomosti maibutnykh psykholohiv yak umova formuvannia yikh hotovnosti do profesiinoi diialnosti. [The development of professional self-awareness of future psychologists as a condition for the formation of their readiness for professional activity]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 55. Vinnytsia: «Nilan», 2018. S.141-147.
3. Shakhov V. I., Shakhov V. V. Profesiina identychnist psykholoha yak skladova yoho profesiinoi samosvidomosti. [The professional identity of a psychologist as a component of his professional self-awareness]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 53. Vinnytsia: «Nilan», 2018. S.238-244.
4. Shakhov V. V. Osoblyvosti stanovlennia profesiinoi samosvidomosti v studentskomu vitsi. [Peculiarities of the formation of professional self-awareness in student age]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 51. Vinnytsia: «Nilan», 2017. –S.134–139.
5. Shevchenko N. Formuvannia profesiinoi svidomosti praktychnykh psykholohiv u systemi vyshchoi osvity : dys. ... dokt. psykhol. nauk: 19.00.07. [Formation of professional consciousness of practical psychologists in the system of higher education: dissertation. ... Dr. psychol. Sciences: 19.00.07]. Kyiv, 2006. 296 s.